

Kentsel Tasarım Kültürü ve Yaratıcılığın Sınırları

Planlama yeniden kurgulanırken, plancının rolü imar planı çizimi, ya da denetimi olarak tanımlanmamalı, yaratıcılığını geliştirebileceği ortamlar sağlanmalıdır. Yaratıcılık yalnızca biçime ait bir üretim biçimi değildir. Kentsel yapının belirlenmesi, projelerin tanımlanması, mülkiyetin biçime yönelik olarak dönüştürülmesi, altyapı uyumu, parasal kaynakların bulunması gibi konular yeni düşüncelerin yaratılmasını gerektiriyor.

Planlama Dergisi için, kentsel tasarım bağlamında irdelemem istenen "kentsel tasarım kültürü ve yaratıcılığın sınırları" konusuna, E.Bacon'ın Paul Klee'den yaptığı alıntı ile başlanabilir:

Antik dönemde denizde seyreden bir yelkenlinin sağladığı ortamın dinginliğinden zevk alan ve bu durumdan hoşnut olan bir kişiyi düşünelim. Eski insanlar bu sahneyi aynen temsil ederlerdi. Günümüzde ise: Modern bir kişinin bir vapurun güvertesinde yürürken gözlemediklerine bakalım: 1.kendi hareketi, 2.aksi yönde de olabilecek geminin hareketi, 3.dalganın yönü ve hızı, 4.dünyanın dönmesi, 5. yörüngesi, 6. Ay'ın ve diğer gezegenlerin yörüngeleri. Sonuç: gemideki "Ben" in merkezinde bulunduğu bir evren içindeki hareketlerin etkileşimi. (Paul Klee, 'Creative Credo', 1920) (Bacon, 1982, 11)

İnsanın çevresi ile olan etkileşim sürecinde, giderek karmaşıklaşan ilişkileri Paul Klee 1920'lerde böyle açıklıyor, ve çevrenin insanı etkiledi ve biçimlendirdiği bir dönemden, merkezinde çevreyi algılama ve dönüştürme düzeyi sürekli olarak değişen bireyin bulunduğu bir döneme geçildiğini vurguluyor. Bu durumda yaratıcılık nedir sorusu önem kazanıyor.

Yaratıcılığın merkezinde birey mi, yoksa toplum mu olmuştur? Herde verilen tanımlar yaratıcılığı genellikle bireyle, özellikle açıklamaya çalışıyorlar. Ancak konumuz kentsel çevre ve bunun tasarlanması ise, bu büyük ürünün zaman ve mekâna bağlı olarak üretim süreci irdelenmeli, birlikte üretimde bulunması gereken iki meslek alanının, yani mimarlık ile planlamanın karmaşık ilişkiler ortamı içinde, ortak bir yaratı sürecini nasıl gerçekleştirebilecekleri tartışılmalıdır. Bu yönde kentin tasarımı ya da kentsel tasarım için çeşitli tanımlar yapılabilir. Benim anladığım kentsel tasarım eylemi:

- kentin biçimi ile yaşamının, üst, orta ve alt ölçeklerde üretilmesinin kuram ve uygulamasıdır,
- kentin ve parçalarının kimi zaman tasarlanması ve üretilmesi, daha çok ise yönlendirilmesidir,
- planlama kararlarını gerçekleştirme ve üretilmiş çevreyi sürdürme sürecidir, (Günay, 1993)

Bu balamda kentin mimarlığı, kimliği, niteliği, biçimi, estetiği, anlamları, imgeleri, sunduğu rahatlık düzeyi kentsel tasarımın konularındır ve yakından incelemeye ve tartışmaya açıktır. Bu satırların yazarının kentsel tasarım üzerine geliştirdiği kendi görüş ve çerçeveleri bulunmaktadır. Bunlara ilişkin olarak yapılan çalışmalar Bilim ve Teknik dergisinde (Mart 1996:46-47) "Yaşanabilir bir Dünyada Kentsel Tasarımın Rollerini" başlığı altında derlenmişti. Aşağıda öncelikle, anılan yazıda tartışılan "kentsel tasarım çerçeveleri" planlama toplumunun da görüşlerine sunulmaktadır.

Kentsel Tasarımın Çerçevesi

19-22 Kasım 1995 tarihleri arasında Dubai'de yapılan "En İyi Uygulamalar Konferansı"nda, Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'dan sunulan örnekler ekonomik ve toplumsal içeriklerinin yanı sıra, bizim bugün kentsel tasarım diye algıladığımız eylemleri vurguluyordu. Yeşil kent, yaya mekânları, kentsel yenileme, yeni mimarlık, ortak alanların tasarımı gibi konuların yeni anlayışlar çerçevesinde - devlet, toplum, girişimci ortaklıkları, yönetime katılma gibi - nasıl ele alındığının sergilendiği konferansta, az gelişmiş ülkelerin gündemleri çok farklı nitelikler

doç.dr. baykan günay **yaratıcılığın sınırları**

sunmuştur. Katı atıkların yeniden üretimi için kurulan kooperatifler, gecekondualarda özellikle kadınları evin sahibi yapma girişimleri, temel sağlık sorunlarının çözülmesi için yapılan çevre örgütlenmeleri, kentsel servislerin sağlanması çabaları, birlikte konut üretim modelleri, el sanatlarının özendirilmesi, haritalama, batıda eleştirilen yüksek konut yapılarının üretimi, fakirlerin konut edinimi, hava kirliliği ile savaş gibi son 40 yıldır bildiğimiz sorunlar az gelişmiş ülkelerin en iyi uygulamaları arasında yer alıyordu.

Bu koşullar altında öncelikle kentsel tasarım nedir sorusunun yanıtını aramak gerekir. Türkiye, hem gelişmiş toplumların özelliklerini, hem de az gelişmişliğini kendi mekânına yansıtmakta, bugün çok eleştirdiğimiz, estetik olarak bir türlü beceremediğimiz, ama daha önemlisi ulaşım ve altyapı sistemleri düzensiz ve sağlıksız bir kent ve kent sistemleri üretmektedir. Kendi içinde de çeşitli ikilemler yaşayan kentlerin üretildiği toplumumuzda kentsel tasarım gerçekten nedir sorusunun yanıtı önem kazanmaktadır. Konuya açıklık getirmek için öncelikle bu sorunun yanıtları aranacaktır.

Kentsel tasarım için şimdiye kadar geliştirilen yaklaşımlar, ya kentin mimarisi ve estetiği ile kısıtlı kalmış, ya da kamu elindeki alanların düzenlenmesi ile küçük mekan, peysaj ve kentsel mobilya tasarımına indirgenmiştir. Yukarıda tartıştığımız gibi dünya kentlerinin sorunları bu öğelerle sınırlı kalmaz; kentsel tasarım hareket alanını genişletmelidir. Bu doğrultuda şu noktalar tartışılabilir. Kentlerin biçimlenmesinde öncelikle toplumun ekonomisi, sosyal, kültürel yapısı belirleyici ise, kentsel tasarımın rolü gene de küçük mekânla sınırlı değildir? Ya da yukarıda anılan konular planlama eyleminin ilgi alanları değildir?

Kentsel tasarım eylemi, temelde yaşanabilir kentlerin üretimini hedef olarak almalıdır. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik koşullar ne olursa olsun, kentsel tasarım eylemi aslında planlama kararlarının uygulamaya geçirilmesi, yani bizzat kentin yapım sürecidir. Gerek planlama, gerek kentsel tasarım eylemleri teori ile pratik, plan-proje ile uygulama arasındaki bağları kurmakla yükümlüdür. Bu nedenle planlama ile

tasarım arasında bir sınır ilişkisi değil, bir iççelik söz konusudur. Örnek olarak az gelişmiş ülkelerin en iyi uygulama örnekleri olarak sunulan temel kentsel servislerin gerçekleştirilmesi projesini ele alalım. Gerçekten de böyle bir projenin parasal boyutu vardır, gereksinimlerin karşılanmasına ilişkin planlama ve zamanlama boyutları vardır. Ancak bunların ötesinde bu servislerin mekânsal dağılımları ve biçimlendirilmeleri problemleri vardır. Dolayısıyla böyle bir projenin kentsel tasarımı bağlamı yürütmenin her aşamasında doğal olarak varolmalıdır.

Ülkemizden örnekler sunarsak, günümüzde imar planlaması adı altında yürütülen, ve kentlerimizin düzenli konut bölgelerini biçimlendiren pratik, bir türlü kentsel tasarım boyutu kazanamamaktadır. Aynı şekilde gecekondu alanlarında yapılan ıslah planları, kentsel tasarım meselesi olarak gündeme sokulmamış, ıslah sözcüğü gerçek anlamından - improvement - uzaklaştırılarak bu alanları imar mevzuatına göre dönüştürmeye yönelmiştir. Bu eylemin iki uyumsuz sonucu olmuştur. Öncelikle bu alanlarda yaşayan kişilerin mekânı onlar için iyileştirilmemiş, ikinci olarak da planlama, mülkiyetin yeniden düzenlenmesine dönüştürülmüştür. Gene bu çerçevede ülkedeki imar denetimi tip yönetmeliklere bırakılırken, planlama mevzuatının reddettiği hisseli tapu bölünmeleri büyük kentlerin önemli bir bölümüne damgasını vurmuştur.

Bu tartışmalar dışında, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin, ve Türkiye gibi her iki grubun da özelliklerini taşıyan ülkelerin sorunları için ortak çözümler üretilemeyeceği görülmektedir. Ancak Habitat II'nin temel sloganı olan yaşanabilir kentlerin üretilmesi ve planlama kararlarının yaşama geçirilmesinde kentsel tasarım yeni roller üstlenmeli, ilgilendiği çerçeveler yeniden tanımlanmalıdır. Bu çerçevelere bağlı olarak farklı toplumsal düzenlere sahip ülkeler, gelişmişlik düzeylerine göre tanımlanmış yaşanabilir kent modellerini savunabileceklerdir. Aşağıda, gelişmişlik düzeyleri ve sosyo-politik yapıları ne olursa olsun yaşanabilir kentlerin üretimini hedefleyen toplumların ilgi alanlarını oluşturan kentsel tasarım süreç ve çerçeveleri özetlenmektedir.

Yaşanabilir Kentin Biyofizik Çevresi

Kentsel tasarımın birinci hedefi güvenli, sağlıklı ve konforlu bir çevre yaratmaktır. Bu doğrultuda tehlike ve kirlilik olasılıklarını en aza indirmek, iklim olanaklarından yararlanmak gerekir.

Altyapısı olmayan bir kentin üstyapısını düzgün yapmak mümkün olmamaktadır. Yavaş yavaş unutulmaya başlanan modernist planlamanın öğelerini: güneş, ışık ve yeşil; bölgelemeyi yeniden savunmak durumundayız. Kirlenici olmayan kamu ulaşım araçlarını desteklemek, özel araçlardan arındırılmış bölgeleri yaratmak, erişirlik olanaklarını artırmak, kentin ekolojik dengesini kurmak yalnızca planlamanın değil, aynı zamanda kentsel tasarımın ilgi alanlarıdır. Biyofizik çerçevesi sağlıksız kurulmuş kentlerde kimlik ve estetik değerlerin kurgulanması olası değildir.

Yaşanabilir Kentin Sosyal ve Psikolojik Çerçevesi

Salt mülkiyetin yeniden düzenlenmesine yönelik imar planı anlayışı ve uygulaması içinde sosyal yaşamımızın parçaları olan 'yer'leri, ortak yaşamı, güven duygularımızı, kentlerin anlamını, ingelerini, karakterini ve kimliğini sürekli olarak tahrip etmekteyiz. Kentsel mekânlar sürekli olarak dönüşüme uğramakta, alıştığımız 'yer'ler yok olmaktadır. Bir kentte mutlaka dönüşümler olacaktır. Ancak bu dönüşümlerin sancısız olması, eskinin yerine konulanın da sosyal ve psikolojik değerler taşıması gerekir. Aksi halde kentler kurulaşmakta ve aynılaşmaktadır. Geleneksel olarak varolan komşuluk birimi (mahalle) kavramı, modern planlamada okul ve sosyal donatıların dağılımı için kullanılmış, ya da altyapının örgütlenmesinde yararlanılmıştır. Küreselleşme ve yeni iletişim alanı içinde kavramın tümünden gündemden çıkması eğilimi var. Komşuluk birimi, kentteki farklılaşmaların, kimlik tartışmalarının, yerlerin, ortak yaşamın, güven duygusunun kökeni; insanlık bu kavramdan vazgeçemez, yaşanabilirliğin, sürdürülebilirliğin temel ögesidir bu birim, sürekli olarak yeniden yorumlanması gerekir.

Yaşanabilir Kentin Mimarlık ve Estetiği

Tarihsel olarak kentsel tasarım kuramlarının temel dayanağı kütle - mekân- biçim ilişkileri üzerine

öturtulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, kentsel tasarım eyleminin söylemi görsel değerlere, estetik kaygılara, tarihsel, geleneksel ya da modern yaklaşımların biçimlerinin tartışılmasına yönelmiştir. Kuşkusuz bütün bu tartışmalar biyofizik, sosyal ya da psikolojik değerlere gönderme yapmaktadır. Ancak büyük polemik gene de kentin mimarlığı ve estetik değerler üzerine kurulmaktadır. Doğru olan şudur ki, her dönem kendi mimarlık anlayışını üretecektir. Bu anlayış bir önceki döneme tepki olarak çıkacak, daha sonra diyalektik olarak yeni aranacaktır. Tarihsel olarak da bilinmektedir ki, daha önce üretilmiş olan, tarihsel olan yeni yorumlarla yeniden gündeme gelecektir. Burada önemli olan, sistemin, mevcudu sürdürürken yeniyeye de açıklığının salınmasıdır. Kentin mimarlığı ve estetiği, ya da görsel değerleri sürekli değişmektedir. Buna karşılık, kentin, insanın biyofizik, sosyal ve psikolojik gereksinimlerini her dönemde karşılaması yaşamın sürdürülmesinin gereğidir.

Yaşanabilir Kentin Üretim Süreci

Kentsel mekân bir üründür. Toplumsal ilişkiler içinde bu üretim gerçekleşir. Kentsel tasarımın temel ilgi alanları olarak tanımladığımız biyofizik, sosyal ve psikolojik çerçeveleri, kentin mimarlığını, görsel değerlerini istenen düzeylerde tutmak çok zahmetli, sabır ve sürekli uzlaşma isteyen bir uğraştır. Yaşanabilir bir kentin farklı dönemler için tanımları kuramsal olarak yapılabilmektedir. Asıl olan kuramsal olarak tanımlananı yapabilme becerisidir. Bu nedenle kentsel tasarım, kenti inşa etme süreci olarak betimlenmiştir.

Planlı ya da kendiliğinden, tüm kent parçaları üretilirler, eskিয়েce yeniden üretilirler. Bu süreçlerin hepsinde farklı aktörler rollerini oynayacaklar, kamu bazı durumlarda kentsel biçimlenmeyi denetleyecek, kurallarını koyacak, bazı durumlarda ise kendisi bizzat uygulamayı yapacaktır. Bu amaçla kaynaklar ayrılacak, yasal çerçeveler oluşturulacaktır. Kamu kurumları ile kişiler bu üretimde yerlerini alacaklar, mülkiyet ilişkileri kentsel tasarım ile uğraşanların ele almak zorunda olacakları en önemli konu olacaktır.

doç.dr. baykan günay **yaratıcılığın sınırları**

Kentsel tasarımcı sermaye ve emeğin mekândaki dağılımları ile uraşacak, bu mekânın üretildiği kentsel arsalar toplumsal yarar ve fırsat eşitliğini sağlayacak biçimde kullanılmaya çalışılacak. Görüldüğü gibi kentsel tasarımın en zor tarafı uygulaması, dolayısıyla büyük çaba, ikna yöntemleri ve gerektiğinde tavizler gerektiriyor.

İmar Anlayışı

Bilim ve Teknik dergisinin (Mart 1996:46-47) sayısında tartışılan ve önceki bölüme küçük değişikliklerle aktarılan çerçeveler bağlamında tanımlanan kentsel tasarım, temelde kentin üretim süreci içinde ortaya çıkan bir yapma ve biçimlendirme süreci ise bu doğrudan toplumun kültürünün bir ürünü olacaktır. Ozankaya (1980:45) Kültürü, "Tarihsel toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün özdeksel ve tinsel değerler ile bunları yaratmada, kullanmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü" olarak tanımlamaktadır. Hançerlioğlu'na göre ise (1989:231) kültür bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini salayan değerlerin tümüdür ve gelenek, görenek, düşünüşü ve sanat değerlerini kapsar. "Kültür, insanın belli bir ereğe göre meydana getirdiği üretimin tümüdür".

Bir deyişe göre kent, insanın ürettiği en temel kültür ögesidir. Batı toplumunda kentin ve kültürünün kökeni antik dönemde atılmış, tarihsel olarak kara çağ diye adlandırılan Orta çağ ise bugünkü Avrupa kentlerinin çekirdeklerini oluşturmuştur. Kentsoylu (burgher, bourgeois) bu dönemde ortaya çıkmış, ve kent yönetiminde de söz sahibi olarak bugünkü yerel yönetimlerin odağı olmuştur. Bazı Avrupa kentleri son dönemde Orta çağ da başlayan, 8 ile 10 yüzyıl arasında değişen kuruluş yıllarını kutladılar. Dolayısıyla 10 yüzyıla yaklaşan bir kentsel kültüre sahipler. Ülkemizin tarihi kentleri "yer" özellikleri taşır, estetik nitelikleri üst düzeydedir, ancak Batı anlamında kentin değil, kırsal özelliklerini ve kültürünü yansıtır. Bu nedenle toplumumuz Batı ile tanışıkça, kentleşme süreçlerine girdikçe kırsal uzantısı olan kültürün ürettiği kırılğan kentsel dokular yeni gereksinimlere yanıt verememiş,

toplumumuz kent kültürü ile son yüz-yüzelli yılda tanışmıştır.

Bugün kentlerimizin farklı alanlarında (düzenli konut, gecekondu, kaçak yapılaşma, sanayi, kamu kurumlarına ait alanlar) yaşadığımız tasarım sorunlarının altında bu neden yatmaktadır. Kent bir toplumsal üretimdir. Teknik adamlar bu üretime katkıda bulunurlar. Günümüz kentlerinde de aslında kentlerimizi, kent kültürü ile son yüzyılda tanışan toplumumuz üretmektedir. Bu bir öğrenme sürecidir. Toplumla birlikte kentsel mekânı üretme süreçlerini yeniden aramak, bulmak ve sınamak zorunda olan biz teknik elemanlar için de bu bir yeniden öğrenme sürecidir. Ülkemizde Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, 1950'lere kadar, Cumhuriyet ideolojisine uygun olarak Batı anlamında çağdaş kentler üretilmeye yönelinmiş, bu çerçevede mimarlar ve mimar kökenli plancılar yeni kentsel dokuların biçimlendirilmesinde öncü olmuşlardır.

1950'li yıllarda başlayan kentleşme sürecinde, salt mimarlık ve şehircilik bilgisi kentleri denetlemede yetersiz kalmış, bunun üzerine bölgesel ilişkileri, yol ağlarını, arazi kullanım kararlarını ve nüfus/yapı yoğunluklarını denetlemeye yönelen şehir planlaması yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Daha önceki dönemde yeni siyasi tercihler, kentlerdeki elit grupların varlığı, yavaş kentleşme gibi nedenlerle mimari temelde erişilen çözümler henüz büyümeyen kentlerde nitelikli kentsel çevrelerin üretilmesini sağlamıştır. Günümüze kadar uzanan dönemde ise, kente göçen kır kökenli grupların varlığı ile, kentlerin ulaşım, arazi kullanımı, yoğunluk, altyapı gibi sorunları ön plana çıkmış, nitelikli çevre üretiminin "yer"e ve estetiğe yönelik eylem ve çabaları geri plana itilmiştir. Aynı çerçevede mimarlık disiplininin gelenekler planlama eylemlerinden, şehir plancıları ise daha önce de belirtilen, ulaşım, altyapı, arazi kullanımı ve yoğunluk tartışmalarına eklenen kırsal özel mülkiyet ile kamu mülklerinin kentsel mülkiyete dönüştürülmesi süreçleri içinde tasarım ağırlıklı çalışmalardan uzaklaşmıştır.

Bütün bu oluşumlar yaşanırken, konu ile ilgilenen iki meslek dalı, planlama ve mimarlık, daha önce belirtildiği gibi sınır ilişkisine girmişler, kentsel tasarımın kenti inşa etme süreci olduğunu gözardı

ederek, bu eylemi bir yetki sorun(sal)una indirgemişlerdir. Bunun sonucunda dünyada yaşanan eğilimlerin de - küreselleşme, postmodernite - etkisiyle, planlama, refah devleti döneminde kazandığı gücünü yitirmiş, mimarlık ise kendini kentteki kütle - mekân ilişkileri ve estetik ile sınırlı tutmuştur. Kenti üreten süreçler dışlandığı için de bu çabalar sınırlı kalmıştır.

Kentsel tasarım tartışmasının önemli bir bölümü mimarlarla şehir plancılarının konuya yükledikleri farklı anlamlardan kaynaklanmaktadır. Mimarlar kentsel tasarımı genellikle mimarlık olarak tanımlamakta ve kenti üreten güçleri ve aktörleri dışlama eğilimi göstermektedirler. Bunun sonucunda daima hayal kırıklığı yaşanır, çünkü her mimar kenti kendi tasarım ideolojisi açısından algılamak ister. Gerçekte Jencks in (1982) savına göre Batı dünyasında bilinçli olarak üretilen çevre, tümün yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır. Ülkemizde ise bu değerin çok daha küçük olduğu açıktır. Bu durumda yalnızca kütle-mekan-biçim terminolojisine dayandırılan bir çevrenin uyumlu olarak üretilmesi olası görülmemektedir.

Diğer taraftan bugünkü imar planlama pratiğimiz içinde kentsel tasarım yer almamaktadır. Bu bağlamda plancıların temel yaklaşımları arazi kullanımı, yoğunluk, çekme mesafeleri ve yükseklik denetimleri ile sınırlı kalmış, bu ölçütlere uyan her tasarım planlama çevresince kabul edilmiştir. Ancak bu davranışın sonucu da hayal kırıklığı olmuş, bu tür uygulamalar kentin yalnızca estetik deerlerini yıkmakla kalmamış, kentlerin sosyal ve psikolojik çevrelerinin en belirgin ögesi olan "yer"ler de üretilememiştir. Yalnızca fiziksel ölçütlere dayanan bu denetimin kentlerin biyofizik gereksinimini karşılayıp karşılamadıkları da bir soru işaretidir.

Bugünkü imar planı anlayışımızın nitelikli bir kent üretmediği açıkça görülmektedir. En son düzenlenmesi gereken imar planı en önce hazırlanmakta, planlama, imar anlayışı içinde yeni bir mülkiyet dokusu yaratma, yoğunluk denetimi ve kat sınırlamalarına indirgenmektedir. Kentin mimarlığı ise daha sonra bu fiziksel denetime göre biçimlenmektedir. Daha önce de değinildiği gibi kenti toplumlar üretir, teknik adamlar buna ancak

katkıda bulunabilirler. Günümüzde ise kenti biçimlendirmede temel olan iki disiplin, yani mimarlık ve şehir planlaması arasında çözülmesi gereken sorunlar bulunmaktadır. Kentsel tasarım eyleminin yeniden kurgulanması için bu iki disiplin uzlaşmak zorundadır. Ancak bu gerçekleştiğinde yaratıcı çözümler bulunabileceğine, tasarım kültürünün geliştirilebileceğine inanılmaktadır.

Yaratıcılık

Bu çerçevede yaratıcılık nedir sorusunun da yanıtları aranmalıdır. Kneller (1967), yaratıcılığın farklı tanımlarını tartıştığı çalışmasında bazı yazarların konunun özellikle özneliği üzerinde durduklarını ifade etmektedir. Buna göre yaratıcılık; "öznel yaşamın gelişmesinde, evriminde ve örgütlenmesindeki değişim süreci", ya da, "kişinin kendisi veya çevresi için sıradışı bir olay üretmek üzere kendi dışındaki imgeleri ve nesnelere ele alma yetisi" olarak tanımlanmaktadır. Aynı bağlamda; "Yaratıcı düşüncede çekinme yoktur, öznel ve akışkandır, buna karşılık derinlemesine düşüncenin ürünleri yapılandırılmıştır, kişisel değildir ve biçimcidir."

Buna karşılık diğer bazı yazarlara göre yaratıcılık; "gerekli yargılardan kaçınarak kendimizi kolay yollardan tatmin etme aracıdır", dahası "birçok kişi yaratıcılığı hitabet becerileri, hızlı düşünme ve düzen duyarlılığı gibi, yaratıcılıktan çok, yaratıcılığı gösteren niteliklerle karıştırır", bazan alışılmış olmayanla eşdeğerli tutulur. Unutmamak gerekir ki en alışılmamış, delice olandır (Kneller, 1967:2). Gene Kneller'e göre yaratıcılık, eski zamanlarda "tanrısal esin" (divine inspiration) ve "çılgınlık" (madness) ürünü olarak tanımlanırken, günümüzde "sezgisel deha" (intuitive genius), "yaşam gücü" (life force), "evrensel güç" (cosmic force) olarak algılanmakta, psikoloji kuramlarına göre ise "bir araya getirebilme" (associationism), "gestalt kuramı" (gestalt theory) ve "psikanaliz" (psychoanalysis) bağlamında irdelenmektedir.

Yaratıcılığı nesnel ve öznel bağlamlarda düşünme ve davranma sanat ve bilimi olarak tanımlayan Koberg and Bagnall (1974:8), kavramın duygularımız ile bilginin bileşimi olduğunu, ya da duyduklarımızla bildiklerimiz arasında bir gidip

doç.dr. baykan günay **yaratıcılığın sınırları**

gelme süreci olduğunu tartışmışlardır. Yazarlara göre yaratıcı kişi (1974:27): **tasarımcıdır, mantıklı bir problem çözücüdür, alışkanlık kırıcısıdır, yapıcı bir şekilde tatminsizdir, sapıran ve buluşturan düşünürdür - buluşçu, korkusuz serüvencidir, tam bir kişidir, olayların merkezinin dışında kalmayı sever, kestirilemez, sevilen bir aptaldır.**

Koberg and Bagnall (1974:10-13), yaratıcılığı geliştirmek için bireysel disiplinin öne çıkarılarak kibirden kaçınılmasını, kişinin kendi yetenekleriyle başarıya ulaşabileceği inancını taşımasını önermekte, konulara yapıcı hoşnutsuzluk, bütüncülük ve gelenekten kaçabilme alışkanlığı çerçeveleri içinde yaklaşılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Gene Koberg and Bagnall'a göre (1974:14), yaratıcılığın önündeki engeller **korku**'ya dayanır. **Hata yapma, aptal durumuna düşme, eleştirilme, kötüye kullanılma, yalnız kalma** (bir düşüncesi olan kişi doal olarak azınlıktadır), **alışkanlıkları bozma ve değiştirme, yasaklarla özdeşleştirilme, alışkanlığın verdiği güveni yitirme, grubun sevgisini yitirme, birey olabilme KORKU**'ları yalnızca yaratıcılığın değil, doğru olanı yapmanın da önündeki engellerdir. Yaratıcılık mutlaka delilik ya da yenilik anlamına gelmez, bir doğruyu ve uygunu bulma becerisidir.

Yaratıcılığın birlikte ele alındığı üç temel kavram **akıl, yenilik ve problem çözme** olarak beliriyor. Dier yandan yaratıcılık; "yaratan kişi"nin alışkanlıkları, değerleri ve davranışları; yaratma eylemini ortaya çıkartan "zihinsel süreçler" (motivasyon, algı, öğrenme, düşünme, iletişim kurma); "çevresel ve kültürel etkiler", ile "yaratılan ürünün niteliği" (Kneller, 1967:3) açısından da irdelenebilir. Bu bağlamda düşündüğümüzde, ülkemiz kentlerindeki kaçak, ya da kendiliğinden gelişme süreci içinde üretilen çevreler dışında kalan kentsel alanların denetim ve biçimlenmesinde bu işle uğraşan plancılardan, mimarların, haritacıların, mühendislerin, yani teknik becerisi olduğu bilinen meslek adamlarının önemli rol oynadığını biliyoruz. Her ne kadar kentsel çevrenin üretiminin toplumsallığı üzerinde durulmuş ise de, meslek adamlarının kentlerin planla gelişen alanlarında etkinliği açıktır. Buna

rağmen planlı ve düzenli olarak ürettiğimiz kentsel çevreler bizleri memnun etmiyor. Bu konunun ülkemizdeki planlama ve mimarlık geleneği açısından irdelenmesi gerekiyor.

Yaratıcılık, mimarlar için genelde kütle-mekân-biçim üçgeni içinde ele alınıyor. Bireyselle ve özgürlüğe daha açık olan bu disiplinin değerler sistemi içinde fiziksel yapının görsel nitelikleri büyük bir yer tutuyor. Bu anlamda mimarlık içinde daha çok öznellik barındırıyor ve akıl sürekli devinimde bulunduğu için, mimarlar özellikle biçim açısından hep yeniyi arıyorlar. Çounlukla tek müşteri ile çalıştıkları için daha kısa zamanlarda daha yaratıcı bir kişiliğe sahip oluyorlar, bazı korkularından arınıp, yasaklara karşı çıkabiliyorlar. Buna karşılık bu tutum, ülkemizde oturmuş, ortak bir mimarlık kültürünün oluşmasını kanımca engelliyor. 1988 ya da 1989 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni ziyaret eden, Danimarka da çalışan bir Türk mimarının (Sayın Ali Uyanık) söylediği sözler ilginçtir. Danimarkalıların 1000 yıldır aynı mimarlığı yaptıklarını ve hata yapmadıklarını belirtmişti. Türkiye de ise tekil bazı iyi mimarlık örneklerinin varlığına rağmen bir Türk mimarlığından söz etmek olası gözüküyor.

Tasarıma salt kütle-mekân-biçim yaratıcılığı açısından yaklaşıldığında, bu konuya doğal olarak mimarlar hakimdir. Mimar yapının kendisinden yola çıkarak bütüne gitmektedir. Dolayısıyla plancılardan mimari biçimleri, örneğin postmodern ya da dekonstrüksiyon biçimlerini oluşturması beklenemez. Bu anlamda her iki disipline de en çok katkıyı yaratıcılık tartışmasında önemli bir yer tutan ve aşağıda özetlenen Gestalt Kuralları yapabilir.

Benzerlik (similarity) (bütünün parçaları arasında bazı benzerlikler)

Yakınlık (proximity) (bütünün parçalarının birarada olabilmesi)

Tamamlanan biçimler (closed forms) (parçaların bütün olarak okunabilmesi)

Okunur hatlar (good contours) (kapanan nesnenin ve çizgilerin algılanabilir olması)

Aynı yönde olabilme (common movements) (parçaların aynı örüntüyü oluşturabilmesi)

Deneyimlerimiz (*experience*) (koşullandığımız şekilde görme alışkanlıklarımız) Koberg and Bagnall (1974:123)

Görsel düzenlemelerde sıkça kullanılan bu kuralların bütün tasarım eğitimlerinde üzerinde durulması gerekir. Ancak şehir plancıları yaptıkları işin gereği, bürokratik denetim mekanizmaları içinde arazi kullanımı, ulaşım, yoğunluk gibi kararlarla uğraşmak zorunda oldukları için yeniyi bulmaya yönelik yaratıcı süreçlerden ve eğitimde öğrendikleri bu kurallardan uzaklaşıyorlar. Ülkemizdeki imar planlaması anlayışı içinde plancıların yaratıcı düşünceler geliştirmesi, kentsel çevre denetiminde, çevrenin, yapılaşmayı aydınlatan yönetmeliklerle zenginleştirilmesi de olası görülüyor. Bunun düzeltilebilmesi için planlama teori ve pratiğinin değiştirilmesi gerekiyor.

Yaratıcılığın bir tanımı da problem çözme olarak tanımlanıyor. Planlama yeniden kurgulanırken, plancının rolü imar planı çizimi, ya da denetimi olarak tanımlanmamalı, yaratıcılığını geliştirebileceği ortamlar sağlanmalıdır. Yaratıcılık yalnızca biçime ait bir üretim biçimi değildir. Kentsel yapının biçimlendirilmesi, projelerin tanımlanması, mülkiyetin biçime yönelik olarak dönüştürülmesi, altyapı uyumu, parasal kaynakların bulunması gibi konular yeni düşüncelerin yaratılmasını gerektiriyor. Bu sağlandığında plancılar bürokratik korkularından kurtulabilecek, yeni serüvenlere atılabileceklerdir. Dolayısıyla planlama eğitimi bu yeni plancı türlerini yetiştirmeye yönelmelidir.

Sonuç

1970'li yıllardan başlayan dönem, dünyada küreselleşmenin yaşandığı, modern planlama ve tasarım ilkelerinin, ve bunları yaratan devletçiliğin eleştirildiği bir zaman dilimini kapsıyor. Bu aynı zamanda devlet denetiminin güçlü olduğu bir dönemden, liberal düşünce ve uygulamanın yaygınlaştırıldığı bir döneme geçiştir. Bu süreçte kamu, farklı toplumlarda yeni roller oynuyor. Zaten kamu kavramı ve kurumları olmadan yaşanabilir ve düzenli bir kent elde etmek olası değildir. Kentsel tasarım bir kamu politikaları zinciridir. Planlama eyleminin her aşamasında

vardır ve sosyo-politik olarak desteklenmek durumundadır.

Kentsel tasarım eylemi yalnızca küçük mekân düzenleme aracı ya da kentin mimarlığı ve estetiği değildir. Kentlerin makroformundan başlayarak her ölçekte tasarım problemleri vardır. Aynı zamanda yalnızca nicel verilere dayanılarak yapılan planlama çalışmaları da yaşanabilir kentleri tanımlayamaz, kent parçaları arasındaki farklılıkları belirleyemez. Kent parçalarının hepsi ayrı tasarım yaklaşımları gerektirir. En çok sevilen konular olan konut ve merkez gibi kent parçalarının yanısıra sanayi, depolama, geçiş bölgesi gibi tasarlanmaya değer görülmeyen alanlar da tasarım problemleridir. Kentsel tasarım kişilerin ürettiği yerler ile topluma hakim olmak amacıyla yapılan anıtsal mekânlar arasındaki farkı ayırt etmek durumundadır. Bu bağlamda gösterişçi tüketim ile özdeşleşen tarihçilik ile toplumun temel gereksinimlerine yönelen yerlerin üretimi kentsel tasarımcının sürekli karşılaştığı ikilemlerdir.

Her fiziksel yapı bir eylem yapısının ürünüdür. Ancak dinamik eylem yapıları hızla dönüşmekte, dönüşmesi güç, statik fiziksel yapılar, bir tarafında koruma, diğer tarafında yenileme konuları olarak kentsel tasarımcının ilgi alanı içinde kalmaktadırlar. Aynı durum mevcut kent ile yeni gelişme alanları için de geçerlidir ve tasarımcıya farklı roller tanımlanmaktadır. Kişi mülkiyetinin giderek yaygınlaştığı dünyamızda, kentsel tasarımcının belki de ilk görevi mülkiyetin düzenlenmesidir. Değişmesi en güç, yasalarla teminat altına alınmış mülkiyet dokularının dönüşüm süreçleri mimari ölçeklere uzanan bir tasarım anlayışı içinde ele alınmadıkça sağlıklı ve yaşanabilir bir kent elde edilmesi olası görülmemektedir. Kentsel tasarımcının en önemli görev alanlarından bir tanesi bu konu olacaktır.

Her şeyin ötesinde kentsel tasarım, yaşanabilir kent hedefine erişebilmek için onu üretme sürecini tasarlamak zorundadır. Eğer karşınızda bir müşteri, tek bir mülk sahibi varsa yapacağınız eylem mimari tasarımdır. Ancak mülk sahipleri, politikacılar, bürokratlar, yatırımcılar ve kentlilerden oluşan katılımcılar, kısıtlı parasal kaynaklar, belirsiz karar verme süreçleri ve zamanlama problemleri var ise, işte bunların

doç.dr. baykan günay yaratıcılığın sınırları

arasında biyofizik, sosyal, psikolojik ve estetik açılardan yaşanabilir bir kent elde edebilme eylemi kentsel tasarımıdır.

Kentsel Tasarım kavramının ülkemizdeki kuramsal çerçevesi ve uygulaması henüz sığ bir görünüm sunmaktadır. Kamu kurumlarını bir kenara bırakırsak, meslek çevreleri de kentsel tasarıma farklı anlamlar yüklemektedir. Bu çalışmada kentsel tasarım çok basit olarak planlama kararlarını gerçekleştirme süreci olarak tanımlanmış, bu süreç içinde özellikle şehir plancıları ile mimarlar arasındaki bağlar irdelenmiştir. Kentlerin üretiminde meslek adamları da diğerleri gibi aktörlerdir. Kendi uzmanlık alanlarının sınırlarını ve aralarındaki bağları sağlıklı olarak tanımlayarak birarada yaşamayı öğrenmek durumundadırlar.

1970'lerden başlayarak Batı dünyasında planlama eyleminin niteliği değişmiştir. Kapsamlı planlama yerini yapısal planlamaya bırakmış, yapı içinde anlamlı parçalar ise alışılmış planlama anlayışı içinde değil, bir proje olarak ele alınmaya, değişmez ve yaratıcılıktan yoksun yönetmelik denetimleri de yerini esnekliğe açık tasarım rehberlerine bırakmaya başlamıştır. Bu bağlamda kentsel tasarım bir kamu politikasıdır ve içinde çeşitli disiplinleri gerçekten biraraya getirecek nitelikler sunmaktadır. Şehir plancıları ve mimarlarla birlikte, mühendislerin, haritacıların, sosyologların ve ekonomistlerin ortak proje üretebilecekleri en etkin alan kentsel tasarımıdır.

Buna karşılık bu süreci temelde tasarlamakla görevli şehir plancıları ile mimarların kolayca düşünce birliğine varmaları zor gözüküyor. Daha önce de değinildiği gibi plancılar, kentsel üretimi toplumsallaştırmaya ve bürokratize etmeye çalışırlar, mimarlar ise bireyselleşmeye ve özgür davranışa eğilim gösterirler. Uzun süre, bu çelişki her iki disiplini hem beslemiş, hem de birbirinden ayırmıştır. Şuna da inanılmaktadır ki, gelecekte bu diyalektik bağ her iki disiplin ortak olarak çalışmayı öğrendiklerinde daha kapsamlı bir kentsel tasarım süreci ortaya çıkartacaktır.

Ülkemizdeki kentsel mekânın üretim biçimi henüz bu iki disipline yaygın ortak çalışma olanağı

sunmamaktadır. Disiplinler ancak ortak üretimde bulduklarında birbirlerini anlayabilirler. Böylece şehir plancıları mimarların kışkırtıcı yaratıcılığını, mimarlar da şehir plancılarının önünde yatan sorunları, bilgi toplamanın güçlüklerini, çok aktörlü karar verme süreçlerinin sıkıntılarını, uzlaşma meselelerini anlayabileceklerdir. Bu anlamda iki disiplin, ortak çalışma ortamlarının yaratılması için bu işle ilgili tüm kurumları ikna etmek zorundadırlar ve ortak çalışmanın yaratılabileceği ilk ortam eğitim kurumlarıdır.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi bünyesinde kurulan Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programında, bu hedef doğrultusunda, stüdyolarda şehir planlaması, mimarlık, peyzaj mimarlığı (başvuru olursa başka disiplinler) gibi farklı disiplinlerden gelen öğrenciler ortak proje üretmeye özendirilmektedir. İki yıllık deneyimimiz, çoğunlukla aynı fakülte içinde yer alan bu disiplinlerde yetişen öğrencilerin çok farklı dünya görüşü ve beceri düzeylerine sahip olduklarını göstermiştir. Farklı disiplinlerden gelen öğrenciler (genç meslek adamları), ortak proje üretimine özendirildiklerinde, kısa zamanda birbirini anlama, müzakere etme ve daha yaratıcı çözümler bulma konularında önemli gelişmeler göstermektedirler. Bu gözlem, ortak üretim süreçleri gerçekleştiğinde, ülkemizde kentsel tasarımın, kentsel çevre üretiminde etkin bir rol oynayabileceğini kanıtlamıştır.

Kaynaklar

- Bacon, N.Edmund, 1982. *Design of Cities*, Thames and Hudson, Reprinted USA, first published 1967).(pg.11)
- Günay, Baykan, (1993); "*Urban Design Is a Public Policy*", Doktora Yeterlilik Çalışması, ODTÜ.
- Günay, Baykan, (1996); "*Yaşanabilir bir Dünyada Kentsel Tasarımın Rollerini*", *Bilim ve Teknik*, Tübitak Aylık Popüler Bilim Dergisi, Mart, (46-47).
- Hançerliolu, Orhan, 1989; *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Jencks, C., 1982. *Modern Movements in Architecture*, First published in 1973, Penguin Books, England.
- Kneller, George, 1967; *The Art And Science of Creativity*, Holt, Rinehart and Winston, USA.
- Koberg, Don and Bagnall, Jim, 1974; *The Universal Traveller*, William Kaufmann, Inc., California.
- Ozankaya, Özer, 1980; *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.